

Курманалиева Г.

МЕМУАРДЫК ЧЫГАРМАЛАРДА КӨРКӨМ ОБРАЗДЫН ИШТЕЛИШИ
(Экинчи макала)

G. Kurmanalieva

ARTISTIC IMAGE OF THE WORK IN THE SUB WORKING ON A MEMOIR
(The second article)

УДК: 821.4.57

Макалада эл ырчыларынын, куудулдардын мемуардык чыгармаларында чагылдырылган эл шайырларынын образдары тууралуу илимий өнүттөн кеп болот.

Негизги сөздөр: ырчы, айтыш, эскерүү, талант, ыргак, төкмө, ырчылар поэзиясы, баяндоо, субъективдүү, портрет, мүнөз, ооз комуз, куудул.

В статье на примере конкретных образов, отраженных в мемуарных произведениях акынов-импровизаторов, сделан научно-литературный анализ.

Ключевые слова: певец, состязание в стихах, айтыш, воспоминание, талант, ритм, импровизатор, акынская поэзия, субъективный, портрет, характер, ооз комуз.

Калык ырчынын өз замандаштары жөнүндө айткан ойлорунун талаш-тартыш жарата турган дагы бир топтому Эшмамбет ырчы жөнүндөгү пикирлери болуп эсептелет. “Эшмамбет... жаш ырчыларды ошол убакта басмырлап, сезин алып ырдоочу.” (1.28-б.) Ырчылык өнөргө дыкаттап сересеп салчу болсок, анда айрыкча айтыш учурундагы ырчылардын алгач бири-бирине сез көрсөтүп ырдоосу бул традициялуу көрүнүш, айтышуу учурунда мурдатан колдоно келген салттуу ыкма болуп келгендигин байкайбыз. Айтышка түшкөн ырчылар ар кимиси өзүнүн ким экендигин айтып ырдаган ырдагы сез көрсөтүүсүн анчалык этибарга дале алышкан эмес, мындай опурулууну айтышуунун бир атрибуту катары гана кабыл алып коюшкан. Бул айтканыбыздын классикалык үлгүсү катары Жеңижок менен Эсенамандын айтышын көрсөтүп кетсек болот. Калык ырчынын Эшмамбет жөнүндөгү жогорку пикиринин чоо-жайын биз бир аздан кийин эле Калыктын өз эскерүүсүнөн биле алабыз. Эгерде жогорудагы пикирин айткан кезде Калык ырчы манаптын атын чаап жүргөн 8-9 жашар бала болсо, кийин 18-19 жашка чыгып, эл ичинде ырчы бала катары аты атала баштаганда Эшмамбет ырчы менен бетме-бет келип айтышка түшөт. Өзү жазгандай “Мен анда Караталдын ырчысымын... Эшмамбет Байгазынын ырчысы.” Манаптардын көкүтүүсү менен экөө жаш ырчы Калык жана белгилүү төкмө Эшмамбет – бирин бири кордошуп, ата-жотолорунан бери козгошуп “итче кабышып”, аягында бири бирине камчы көтөрө чабышып ырдашат. Албетте, ошол кабышуу, ошол чабышуу Калык ырчынын көөдөнүнүн тээ түпкүрүнө орноп, балалык сезимине кыгтай куюлуп калган эмес деп ким кепидикке өтө алат? Албетте, эч ким. Эшмамбет ырчы жөнүндөгү Калыктын айткан пикирлеринин бир беткей, бир

жактуу болуп калышынын ачкычы ошол алгачкы айтышка катылган десек чындыкка жакыныраак келген болобуз. Анан калса, Калыктан башка дээрлик бардык ырчылар Эшмамбет жөнүндө таптакыр башкача пикирлерди айтышат. Улуу Токтогул да Эшмамбеттин ырчылык талантын өтө жогору баалап, ар качан сый-урмат менен атын атаган. Замандаштарынын эскерүүсү боюнча айтчу болсок Токтогул: “Ат үстүндө ырдоодо Эшмамбетке эч ырчы жетпейт,”- дечу экен. Замандаш ырчылары Эшмамбеттин “туура сүйлөп, күү черткен” бетке айткан ачыктыгын, чынчылдыгын жактырышкан. (2. 6-бет.) Эл ичине белгилүү Жаңыбай ырчы “Эшмамбет топто ырдаса өтпөйт биздин кебибиз” деп бекер жеринен ырдабаса керек. Ал эми улуу ырчы Жеңижок болсо Эшмамбет жөнүндө:

Санат ырды сабаса

Эшмамбетке жарашат.

Санатты мен билем деп,

Кандай акын талашат, - деп ырдаганы эле

Эшмамбет ырчы жөнүндө бир беткей, бир жактуу пикир айтууга болбой тургандыгын айгинелеп турат. Ал эми даңазалуу ырчы Корголдун:

Буралган кара сакалы,

Букарга кеткен макалы.

Калтардай кара сакалы,

Кашкарга кеткен кабары.

Чөйчөктөй болчу көздөрү

Чылк алтын эле сөздөрү

Ырчынын тул карасы, (3. 22-23-бб.) - деп ырдаган ыры тунуктантып, Калык ырчынын айткан пикири чынында эле бир жактуу экендигин андан бетер далилдеп турат.

Өз замандаштары, өзү менен үзөңгүлөш жүргөн талант ээлери жөнүндө Осмонкул төкмө да өз эскерүүсүндө бир топ жазып кеткендигине күбө болобуз. Башкаларга баа берүүдө, башкалар жөнүндө сөз айтууда Осмонкул ырчы бир топ олуттуулукту сактап, көбүнесе адилет пикирди айтууга далалат кылгандыгын байкайбыз. Мына эл ичинде сакталган ырына караганда аңызга айланган даңкы көбүрөөк дайын Калмырза ырчы жөнүндө Осмонкул төкмөнүн эскерүүсү: “Сулайман ажы Калмырза ырчыны ээрчитип келе жатат!-деп чабарман келди.

Оң менен солго даңкы чыккан ырчыны көрүү мен үчүн унутулгус кубаныч эле. Сулаймандын алдынан тосуп чыгып салам айттым. Жанында баш алты атчан киши бар экен. Кимиси Калмырза болду экен деп таанып албай турганда, башына кара көрпө

тебетей кийген, боз чепкенчен, кара мурут, кара сакалчан, элүүлөрдү аралап калган кара киши камчысын бөйрөгүнө таянып, ээрдин кашына өбөктөп олтуруп ырдап кирди.

Анын уккулуктуу үнү ошол жерде тургандарды оп тартып алды. Салмактуу дабышынын ыргагына бүткөн боюм, эт жүрөгүм эрип кетти...

... элди күлдүрдү. Анан ээрдин үстүнө тура калып, тизгинди силккенде аты желип кетти. Ал андан секирип түшүп. Секирип минип, укмуштай татаал оюндарды көрсөттү...

Калмырза кайра бастырып келип, чапанын бир кишиге кармата коюп, бутун асманды каратып, ээрдин үстүнө башы менен турду. Мурдагысынан да бул оюну элдин жүрөгүн титиретип жиберди... ошондогу бир көргөн боюнча мен Калмырзаны экинчи көрбөй калдым (3.175,176-177-66.).

Көрүнүп тургандай, Осмонкул төкмө даңазалуу Калмырза ырчынын кебете-кешпиринен тартып (портретинен тартып), ырдоо манерасына (“камчысын бөйрөгүнө таянып, ээрдин кашына өбөктөп олтуруп”) чейин, ал турсун Калмырза ырчынын башка өнөрлөрү, тагыраак айтканда, ат үстүндө оюн койгон жигиттик шамдагайлыгы (бүгүнкүнүн тили менен айтканда цирктик өнөрпоздугу) да так-таамай айтылып кеткен. Өз замандаштарынын минтип, бүгүнкү калың элдин катмарына белгисиз жактарын таамай айтуу эскерүү китебине утуш гана алып келери да баарыбызга белгилүү эмеспи.

Өз замандаштарынын белгисиз жактары демекчи, мындай сапат-касиеттер, мындай эч нерсени жашырбай сырлана баяндоолор Осмонкул ырчынын эскерүүсүндө бир топ. Андай баяндоолордун типтүүсү катары төкмөнүн атактуу Сагымбай манасчы жөнүндөгү эскерүүсүн айтып кетсек болот. Осмонкул төкмө минтип жазат: “1927-жылы жайында Ысык-Ата арашанында болдук... “Сагымбай манасчы келиптир. Ысак деген молдонукунда отурат” деп угуп, ошол жакка жөнөдүм. Тегерек кара сакал, эки бетине эндик сүйкөгөндөй кыпкызыл, көзү бажырайган киши экен. Бутуна көлөч-маасы, үстүнө боз таар чепкен, башына кара көрпө тебетей кийип алыптыр. Үйгө салам айтып кирип бардым...”

Меймандар үч-төрт кеседен кымыз ичип жиберешкенче, Сагымбай алдындагысын капорто-суна да түшүргөн жок. Кабагын карыш салып, ууртап-татып отурду.

– Ой, молдоке, бир сабаа ичсе да башты чымыратпаган мунунду олтурган балдар ичсин. Мага өзүмдүн тамагымды алып кел,-деди Сагымбай.

– Саке, шашпай коё турунуз. Сиздин тамак бул жерде болбойт. Журупкеге (Юрьевкага) бала чаптырдым. Азыр келип калар-деп, уятуу кишидей, Ысак молдо жер карады.

Кечке маал Ысактын чабарман баласы эки куржундун көзү толтура бөтөлкө көтөрүп, үйгө кирди. Бала кирери менен улага жакта отурган бир жигитке Ысак көзүн ымдады. Ал тура калып, бир бөтөлкөнү ачып, чай чыныга толтура куюп, Сагымбайга сунду. Сагымбай таңдайы так катып турган

адамдай шак жутуп жиберди. Бир чыны аракты дем албай жутуп жиберген кишини башта көрбөгөндүктөн, аябай таң калдым. Арак Сагымбайдын денесин жибитти көрүнөт, кар жаап турган кабагы заматтын ортосунда ачыла түштү. Мен ичкиликте көп талап кылганын жактырбай отурдум. Көрсө, көнүп калган адамга арак да “жакшы” тамак тура.

–Саке, тамак бышканча бу балдарга эрмек болуп бербейсизби,-деди Ысак.

Сагымбай Алмамбеттин арманын бир сааттан ашык айтты. Кооз жана бийик үнү менен угуучуларды өзүнө тартып, окуяга катышкан ар бир каармандын кылык-жоругун өзүнө ылайыктуу сүрөттөп, бир айтканын экинчи кайталабай, күндөптүндөп уккандарды жадатпай, кайра дагы укканду келтирип, “Манасты” өтө чеберчилик менен айтат экен.” [С.52]

Көрүнүп тургандай, Осмонкул ырчы бул жерде улуу манасчыны турмушта кандай болсо дал ошондой кылып, эч бир жымсалдабай, жасалмалабай реалдуу көрсөтүп бере алган. Биздин көз алдыбызга эскерүүчүнүн субъективдүү ой-пикирлеринин торунда калып, бир беткей сүрөттөлгөн Сагымбай манасчы эмес, турмушта кандай болсо дал ошондой турпаты менен кагазга түшкөн Сагымбай манасчы көрүнүп турат. Сагымбай манасчынын “жакшы” тамакка көнүп калганын айтуу менен Осмонкул ырчы улуу манасчыны кемсинткен, төмөн чапкан жери жок, тескерисинче, анын реалдуу турмуштагы (болгондо да молдонун үстүндөгү) бир көз ирмемин сүрөттөө менен анын өнөрүнө баа берүүдө, өнөрүн айтууда нукуралыктан, чындыктан тайган жок. Эскерүү чыгармаларынын эң башкы баалуулугу дал ушундай сапат-касиеттеринен көрүнүп турат.

Мындан сырткары Осмонкул ырчынын эскерүү китебинен Калыктын, Шаршендин, атасынын агасы Сүйүнбай ажынын, Атайдын, Мусанын, Карамолдонун, Муратаалынын, Адамкалыйдын ж.б. бир топ өнөрпоздордун эң сонун ачылып берилген образдарына күбө болобуз.

Адамкалый демекчи, өткөн ХХ кылымдын 20-50-жылдарынын ортосундагы кыргыздын маданий турмушунда өзгөчө мааниге ээ болуп турган бул таланттуу өнөрпоз, талыкпас уюштуруучунун элеси дээрлик бардык эскерүү китептеринде чагылдырылып берилген.

Мына айтылуу манасчы Саякбай Кызыл Аскердин катарында генерал Анненковдун, генерал Дутовдун, Бухара эмиринин, Махнонун бандалары менен салгылашып, бул жагы Казакстан менен Орто Азиянын чөлдөрүндө, тигил жагы Украинанын мейкин талааларында кандуу кыргында күрөшүп жүрөт. Бул салгылаштарга катышкан Кызыл Армиянын катарында кыргыз атчандарынын да эки отряды бар эле. Саякбай манасчы ошол күндөрүн эстеп минтип жазат: “Адамгалый жигиттин жигити, адамдын гүлү эле. Мен жомок айтып, “Манасты” ырдам, ал кыякты алып, кыргызча, орусча, татарча, казакча эчен күүлөрдү эчен түрдөнтүп ойноор эле. Бул жолу да ал кыягын колго алып ойноп жиберди.

Менин аңгемемди угуп олтургандар а-алашып, ба-алашып орундарынан турушту. Адамгалыйдын орусча ойногон күүсүн ээрчип, айрым аскерлер жерди тепкилеп бийлешти. Уюп калган кандарын таратып, муун-жүүнүн жазышты.

Адамгалый кыякты коё коюп, ооз комузун ойноду. Укмуштуу кагар эле. Комузду оозунун ичине салып жиберип, тили менен кагып, ышкырып, ышкырыкты эки алаканы менен күүлөп миң кубултуп жиберчү.” (4. 30-31-66.)

Адамкалыйдын талантынын бөтөнчөлүгүн, аны кай жактарда ээрчип өнөрүн жана башкаларын кантип үйрөнүп алгандыгы жөнүндө эл куудулу Шаршен да өзгөчө бир берилүү менен кеп кылат. Пишпектеги бир өзбек байдын тоюнда Адамкалый алгач ак урган дубананын кейпин кийип, андан соң гармону, темир комузу менен элдин көңүлүн ачкандыгын баяндайт. (5.173-175-66.)

Осмонкул төкмө болсо минтип эскерет: “1935-жылы жаыйында биз Таласка жол тарттык. Бригаданын составында: Муратаалы, Калык, Шаршен, Адамкалый, Актан, Чалагыз жетөөбүз барбыз. Бригадирибиз – Адамкалый.” (3. 214-6.)

Ал эми Токтосун Тыныбековдун эскерүүсүнөн Адамкалый Байбатыровду өнөрпоз эл шайырлары барган жерде аларга атадай кам көрүп, келген шайырлардын өнөрүн эл жакшылап көрсүн деп уюштуруу иштери менен алек болгон кебетесинде корөбүз.

Иши кылып эл ырчыларынын өз замандаштары, өздөрү менен кошо жүргөн өнөктөш өнөрпоз жолдоштору жөнүндө айткан эскерүүлөрдү ар түрдүү багытта, ар түркүн деңгээлде, ар кандай мааниде болуп турат десек жаңылышпайбыз. Албетте, мунун өзү мыйзамченемдүү көрүнүш. Анткени, эскерүүлөрдө субъективдүү ой толгоолордун боло калышы толук ыктымал нерсе.

Адабияттар

1. Калык Акиев. Баскан жол. (Баян) Үчүнчү басылышы. – Ф.: Кыргызстан, 1983.
2. Эшмамбет. Чыгармалар жыйнагы. – Ф.: Кыргызстан, 1988.
3. Осмонкул. Менин өмүрүм. (Эскерүүлөр). - Ф.: Кыргызстан, 1968.
4. С.Каралаев Унутулгус күндөр. Эстеликтер. Ондолуп экинчи басылышы. – Ф.: Кыргызстан, 1967.
5. Шаршен. Күйөө жолдош. Ырлар, прозалар, эскерүүлөр. – Ф.: Кыргызстан, 1982.

Рецензент: д.филол.н., профессор Турдугулов А.Т.